

Н. В. Пильгун,
кандидат юридичних наук, доцент
Д. О. Поветкін,
студент

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Проаналізовано проблему взаємодії громадянського суспільства і держави в теоретичному і соціально-політичному аспектах. Увагу зосереджено на інституційних передумовах розмежування громадянського і політичного суспільств та пов'язаних із цим особливостях демократичного врядування в умовах суспільної і державної трансформації.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, демократія, суспільна трансформація.

Постановка проблеми та її актуальність.

Процес трансформації України в демократичну правову державу актуалізує питання про концептуальний підхід до складного і багатогранного явища, що охоплюється зазвичай поняттям «становлення громадянського суспільства».

В демократичній державі важливе значення відіграють інноваційні ідеї, ініціативи громадян при прийнятті владою рішень, тобто посилюється роль інститутів громадянського суспільства. Розширення участі інститутів громадянського суспільства в процесах прийняття владних рішень щодо задоволення нагальних потреб громадян у різних сферах суспільного життя дозволяє сподіватися на утвердження в нашій державі демократичного громадсько-публічного управління.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанню громадянського суспільства в Україні присвячені наукові праці багатьох вітчизняних вчених, зокрема таких, як М. О. Баймуратов, В. Ю. Барков, Ю. М. Оборотов, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, Т. В. Розова, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фризький та ін. Згадані автори найбільш гостро обговорюють процеси становлення і взаємодії громадянського суспільства і правової держави – демократичне середовище реалізації громадянських цінностей: свободи, справедливості, пріоритету прав людини, та їх конституційного захисту тощо.

Метою статті є розвиток громадянського суспільства в умовах сьогодення, дослідження питань його формування та становлення в сучасних реаліях.

Виклад основного матеріалу. Термін «громадянське суспільство» є одним з найбільш дискусійних наукових категорій. Існує цілий ряд підходів до його сучасного тлумачення. Перший підхід базується на тому, що громадянське суспільство складається з державних органів і насе-

лення, що об'єднане в соціальні групи. Це держава особливого типу, в якій юридично забезпечені і політично захищені основні права і свободи особистості [9, с. 14]. Такої думки дотримуються автори З. Голенкова, В. Витюк, Ю. Гридчин, А. Черних, Л. Романенко, О. Габріелян.

О. Габріелян під громадянським суспільством розуміє модель суспільства високорозвинених демократичних держав Заходу, які являють собою самоорганізовані співтовариства людей. Тут немає протиставлення держави і громадянського суспільства як підструктур самоорганізації суспільства. Таке розуміння відповідає реаліям західного світу 90-х років ХХ ст. і початку ХХІ ст. [2, с. 4].

Другий підхід до поняття громадянського суспільства полягає в тому, що «громадянське суспільство» визначається як система суспільних відносин, що існують поза державою. Так характеризують громадянське суспільство Дж. Л. Коен і Е. Арато, Н. Нижник, В. Піча, О. Скрипнюк, В. Нікітін, Д. Ольшанський, В. Федоренко. Дж. Л. Коен і Е. Арато писали: «Під громадянським суспільством ми розуміємо сферу соціальної інтеракції між економікою і державою» [4, с. 7].

Доречно врахувати уточнення відомого вітчизняного дослідника О. Скрипнюка, який узагальнює і вказує на сукупність неполітичних відносин у громадянському суспільстві, тобто економічні, духовно-моральні, релігійні, національні тощо [8, с. 376].

В. Нікітін вважає найбільш прийнятним наступне: «Громадянське суспільство – це, насамперед, сукупність суспільних відносин, що відповідно до чинних норм права та традицій реалізуються членами суспільства самостійно без опосередкування з боку органів державної влади» [5, с. 69].

На присутність правової складової вказує також В. Піча. Він акцентує увагу на наявності у громадянському суспільстві вільних об'єднань та асоціацій громадян, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються та гарантуються нею [7, с. 85].

Разом з тим, І. Воронов доповнює, що «громадянське суспільство діє в межах національного права, однак об'єднання, що добровільно сформувалися, перебувають у відносинах конкуренції і солідарності, поза безпосереднім втручанням держави, покликаної створювати умови для їх вільного розвитку» [1, с. 13].

Д. Ольшанський стверджує, що правові відносини в розвинутій державі створюють високий соціальний, економічний, політичний, культурний і моральний статус громадян у громадянському суспільстві [6, с. 95].

О. Крюков та Т. Бельська, характеризуючи громадянське суспільство, стверджують, що громадянське суспільство має складну внутрішню структуру, яка характеризується складом учасників (інститутами), їх принципами діяльності, функціями та нормами.

Щодо України, то останнім часом в системі державотворення існує певний курс на зміцнення держави, прийнятий у сучасній країні, який спрямований на те, щоб сформулювати рівень, який би відповідав реаліям ХХІ століття, коли складаються умови для створення інформаційного, технотронного, високотехнологічного суспільства, ефективне управління державними справами зумовленого тільки істотно модернізованою організацією і діяльністю органів державної влади держави.

Щодо управління, то воно має бути раціональним, результативним та перспективним і саме в цих умовах повинні зміцнюватися взаємозв'язки держави і громадянського суспільства.

Демократія також не може стояти на місці, виражатися тільки у формах і методах, успадкованих від минулого, інакше виникає протиріччя між оновленою державою і архаїчним громадянським суспільством. Потрібно зауважити на тому, що у конкретних умовах взаєвідносини держави і громадянського суспільства складні і різноманітні, як наприклад, можна навести нинішню ситуацію в Україні, яка склалася.

Досвід найрозвиненіших держав свідчить про те, що конституційно-правові регламентація та регулювання у країнах з демократичним держав-

ним (політичним) устроєм спрямовані на підтримку громадянського суспільства, а також про те, що становлення і розвиток громадянського суспільства у позадержавній сфері суспільних відносин не означають його ізольованості від державно-правових інститутів, а допускають або передбачають сталий та інтенсивний взаємозв'язок громадянського суспільства і держави.

До речі, чинна Конституція України 1996 року не оперує поняттям «громадянське суспільство», хоча свого часу, а саме – в проекті Конституції України в редакції від 1 липня 1992 року третій розділ мав назву: «Громадянське суспільство і держава» [3, с. 136]. Натомість Україна проголосила мету побудови правової демократичної держави, де громадянське суспільство виступає в якості обов'язкового елементу.

Особливо важливою проблемою в розбудові громадянського суспільства в Україні, яка потребує негайного вирішення та постійної уваги, є концептуальне обґрунтування та практична нормативна регламентація взаємодії громадянського суспільства з державою.

Розмежування їх повноважень, яке має місце в будь-якому суспільстві, не означає їх протистояння, протиборства чи антагонізму, хоча таке часто трапляється навіть у демократичних державах. Взаємодія зазначених суб'єктів окреслює різні способи організації людського співіснування, заснованого на зіткненні, узгодженні та гармонізації інтересів індивідів.

Громадянське суспільство як суспільство громадян, що є рівними в своїх правах, суспільство, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага, є базисом держави, де держава, в свою чергу, захищає демократичні принципи самоврядування всіх недержавних організацій, які безпосередньо формують громадянське суспільство.

Для цивілізованого розвитку обох феноменів необхідно створити надійний, ефективний та гармонійний механізм їх взаємодії та взаємозбагачення.

При розгляді питання становлення в Україні громадянського суспільства і правової держави в аспекті забезпечення конституційних прав людини і громадянина, головним завданням держави є насамперед реалізація прав і свобод особи.

Але, аналізуючи цей аспект конституційного права в сучасній Україні, є всі підстави стверджувати, що права і свободи особи, незважаючи на ґрунтовне їх закріплення та детальну регламентацію в Конституції України, поки що не стали дійсно вищою соціальною цінністю для держави

(стаття 3 Конституції України), що, по-перше, зумовлено минулим нашої держави, яка упродовж тривалого часу була тоталітарною, а, по-друге, нинішніми складними політичними та соціальними проблемами.

В українському суспільстві права людини є важливим ціннісним еталоном, який, на жаль, має дуже декларативне наповнення: хоча вони й закріплені в Конституції України, але їх поки що важко втілити в життя, оскільки держава і суспільство не в змозі напрацювати ефективні правові механізми їх визнання, легалізації, реалізації, гарантування, охорони та захисту.

І причина тут не тільки в історичних традиціях українського суспільства, де права людини не займали гідного місця ні в суспільній свідомості, ні в практиці діяльності держави, – а в нестабільній ситуації перехідного періоду та нинішній ситуації, що склалася у державі, неналежній правосвідомості громадян, їхньому правовому нігілізмі та інфантилізмі, відсутності можливостей поліпшити добробут людей.

В Україні, що вже має розвинене і соціально стратифіковане індустріальне суспільство, проблема побудови громадянського суспільства співпадає в часі з процесом розбудови держави. Тому інструментом побудови нового суспільства може бути лише держава, точніше, демократична держава. Бо саме діяльність держави є серцевиною, ядром, центром, домінантою, концептом організації та трансформації соціуму у громадянське суспільство.

Сьогодні першорядним стає також завдання ефективної творчої взаємодії всіх самоврядних елементів організації суспільства в цілому – і держави, і місцевого самоврядування, і громадянського суспільства.

Однак у сучасній Україні відсутні як ринковий соціалізм, так і соціально зорієнтована економіка. В цих умовах реалізація соціальних функцій сучасної української держави за її економічної неспроможності зберігає домінуючу роль держави в забезпеченні соціальних гарантій, які здебільшого мають характер, властивий для колишньої соціалістичної держави, веде до обмеження абсолютних прав власника, посилює втручання держави в життя людини, громадянського суспільства та його інститутів. Тому правомірним буде говорити, що конституційна характеристика України як демократичної, правової, соціальної держави має скоріше випереджальний та перспективно-телеологічний (у якості майбутньої мети) характер.

У такому ж плані варто оцінювати й український варіант сучасного місцевого самоврядування, яке повинно виступати в якості неодмінного

та важливого інституту громадянського суспільства.

Сьогодні можна говорити лише про перші організаційні результати цієї непрості роботи у сфері нормативної регламентації місцевого самоврядування, яке повинно залучити широкі верстви населення до управління державою на різних рівнях функціонування соціуму.

Сподіваємось, що в близькому майбутньому будуть вирішені питання розмежування власності, повноважень органів та територій відповідних територіальних громад, визначені податкові джерела формування місцевих бюджетів, створені необхідні механізми міжбюджетних відносин між суб'єктами місцевого самоврядування тощо.

У цьому процесі важливо не допустити «профанації» муніципальної реформи, як це часто бувало в нашому житті з багатьма прогресивними починаннями. Деякі вчені небезпідставно побоюються, що місцеве самоврядування навряд чи перестане бути продовженням вертикалі державної влади.

Очевидно, найближчими роками подальша доля місцевого самоврядування, локальної демократії залежатиме від зваженого та послідовного підходу органів державної влади до вирішення питань інституціоналізації справжнього місцевого самоврядування європейського зразка.

При цьому, безумовно, необхідно враховувати той факт, що місцеве самоврядування є важливою функціональною складовою громадянського суспільства.

Саме через органи місцевого самоврядування бере початок реалізація всього того, що відноситься до поняття місцевої (локальної) демократії. А місцева демократія є основою демократії в цілому. І від рівня її розвитку та практичної реалізації у відповідних територіальних громадах села, селища, міста залежатиме й рівень реалізації важливих демократичних процесів, що відбуваються в державі, а саме – проведення виборів на якісно інших засадах (повернення до мажоритарної виборчої системи на рівні місцевих виборів).

Слід мати на увазі, що перехідна стадія до правової, соціальної держави в часі може зайняти не одне десятиліття. Тому сучасним завданням конституційного та муніципального права є об'єктивна оцінка реальних можливостей держави, місцевого самоврядування та громадянського суспільства, об'єднаних спільним завданням – побудови правової демократичної держави, заснованої на правовій і соціальній справедливості.

Висновки. Отже, розбудова громадянського суспільства та соціальної, правової, демократичної держави у другому десятиріччі незалежної України

має отримати вичерпне соціально-економічне та ідейно-політичне підґрунтя. Створення такого підґрунтя є життєво необхідним з огляду на єдність процесів підвищення рівня життя українського народу та досягнення сучасних гуманітарних стандартів розвинутих країн Європи.

З огляду на досить короткий історичний шлях незалежної України, слід зауважити, що передумови розбудови громадянського суспільства є, але цей процес повинен бути інтегрований в стратегію соціального та політичного розвитку нашої країни. Треба усвідомити, що громадянське суспільство є невід'ємною складовою модернізації України, але неможливо просто декларувати побудову громадянського суспільства, воно потребує атмосфери щирої зацікавленості як з боку громадян, так і з боку держави.

В якості висновку доречно навести вислів Керівника Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні Ніко Ланге: «В Україні досі поширене певним чином викривлене уявлення про громадянське суспільство: з одного боку є «хороші» – громадянське суспільство, з іншого – «погані» – держава і підприємці... Потрібно усвідомити, що всі організації громадянського суспільства представляють партикулярні інтереси і саме в цьому – суть плюралістичного суспільства. Питання в тому, як ці інтереси репрезентуються та вносяться в політичний процес. У цьому контексті Україна вимагає змін як в органах державного управління, так і в напрямі думок самого громадянського суспільства».

Література

1. *Воронов І. О.* Виклик «Левіафану»: еволюція і перспективи громадянського суспільства: [монографія] / І. О. Воронов. – К.: Генеза, 2007. – 400 с.

Н. В. Пыльгун, Д. О. Поветкин

Становление гражданского общества в Украине в современных условиях

В статье проанализирована проблема взаимодействия гражданского общества и государства в их теоретическом и социально-политическом аспектах. Внимание сконцентрировано на институциональных предпосылках разграничения гражданского и политического общества и связанными с этим особенностями демократического обустройства в условиях общественной и государственной трансформации.

Ключевые слова: гражданское общество, государство, демократия, общественная трансформация.

N. Pylhun, D. Povietkin

The formation of civil society in Ukraine under present conditions

The problem of relationship of civil society with the state within its theoretical, social and political aspects was analyzed. The attention was paid to the institutional pre-conditions of both civil and political societies differentiation as well as to the features of democratic governance in the terms of social and state transformation.

Key words: a civil society, state, democracy, social transformation.

2. *Габриелян О. А.* Теория и практика формирования гражданского общества в Украине / О. А. Габриелян // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Т. 17 (56). – № 2. – Симферополь: Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского, 2004. – С. 3-15. – (Серия «Политические науки»).

3. *Конституція незалежної України: Документи, коментарі, статті.* Книга перша. – К., 1995. – С. 136.

4. *Коэн Д. Л.* Гражданское общество и политическая теория / Д. Л. Коэн, Э. Арато; [пер. с англ.; общ. ред. И. И. Мюрберг]. – М.: Изд-во «Весь Мир», 2003. – 784 с.

5. *Нікітін В. В.* Особливості формування громадянського суспільства в Україні / В. В. Нікітін // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2003. – № 2 (16): у 2-х ч. – Ч. 1. – С. 67-74.

6. *Ольшанский Д. В.* Политико-психологический словарь / Д. В. Ольшанский. – М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 576 с.

7. *Піча В. М.* Політологія: [навч. посібн.] / В. М. Піча, Н. М. Хома – К.: «Каравела», Львів, 2000. – 328 с.

8. *Скрипнюк О. В.* Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики: [монографія] / О. В. Скрипнюк. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2000. – 600 с.

9. *Становление гражданского общества и социальная стратификация* / [З. Т. Голенкова, В. В. Витюк, Ю. В. Гридчин, А. И. Черных, Л. М. Романенко] // Социологические исследования. – 1995. – № 6. – С. 14-24.